

QADRIYATLARNING O'QITUVCHI FAOLIYATIDAGI UNING KASBIY VA SHAXSIY RIVOJLANISHIDAGI ROLI VA O'RNI

Valixanova Nigora Abdulkaxorovna

Andijon viloyati PYMO'MM dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
nigora.valixanova@mail.ru

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-sentabr 2023-yil
Tasdiqlandi: 26-sentabr 2023-yil
Jurnal soni: 8
Maqola raqami: 25
DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v8i8.817>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ keywords

qadriyat, aksiologiya, ma'naviy qadriyat,
shaxs, baholash, pedagogik qadriyat.

ANNOTATSIYA

Maqolada qadriyat kategoriyasi faqat buyum va narsalarning iqtisodiy qimmatini emas, jamiyat va inson uchun biror ahamiyatga ega bo'lgan voqealarning shakllari, holatlari, narsalar, voqealar, hodisalar, tartiblar va boshqalarning qadrini ifodalash uchun ishlatilishi yoritib berilgan.

Kirish. Qadriyat – voqealardagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy, axloqiy, madaniy, ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha. Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, masalan, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rif, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi. Ijtimoiy fanlarning qaysi sohasida qadriyatga doir tadqiqot olib borilgan bo'lsa, bu tushunchaga shu jihatdan ta'rif berishga intilishgan.

Holbuki qadriyat aksiologiyaga xos kategoriyadir. Qadriyatni aksiologiya nuqtayi nazaridan talqin qilish uni kategoriya sifatidagi mohiyati, mazmuni, obyektiv asosi, namoyon bo'lish shakllari va xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi. Qadriyat kategoriyasi faqat buyum va narsalarning iqtisodiy qimmatini emas, jamiyat va inson uchun biror ahamiyatga ega bo'lgan voqealarning shakllari, holatlari, narsalar, voqealar, hodisalar, tartiblar va boshqalarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladi. Ijtimoiy jarayonlar ta'sirida kishilarning qadriyatlar to'g'risidagi qarashlari o'zgarib boradi. Tarixiy zaruriyatga qarab goh u, goh bu qadriyat ijtimoiy taraqqiyotning oldingi safiga chiqadi. Masalan, yurtni yov bosganida – ozodlik, imperiya hukmronligi nihoyasida – istiqloq, urush davrida – tinchlik, tutqunlikda – erkinlik, kasal yoki bemorlikda – sihat-salomatlikning qadri oshib ketadi. Qadriyatlar ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot mahsuli sifatida o'z tarixiy ildizi, rivoji, vorislik jihatlarga ega. Qadriyatlar mehnat, ishlab chiqarish sohasidagi faoliyat, insonlar o'rtasidagi munosabatlar uchun foyda keltiradigan narsalar, hodisalar, xatti-harakatlar majmuasi sifatida yuzaga kelib, ayrim kishilar, ijtimoiy guruhlar faoliyati, xatti-harakatini ma'lum yo'nalishga buradigan, tegishli me'yorga soladigan ma'naviy hodisaga aylanadi. Qadriyatlar umumbashariy, milliy, shaxsiy bo'lishi mumkin. Olam, tabiat va jamiyatning eng muhim tomonlarini, qonun-qoidalarini, aloqadorliklarini ifodalaydigan qadriyatlar umumbashariy xususiyatga ega. Bunday qadriyatlar o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan, abadiy qadriyatlardir. Muayyan bir elat, millat, xalqning hayoti, turmush tarzi, tili, madaniyati, ma'naviyati, urf-odat va an'analari, o'tmishi va kelajagi bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlardir. Inson, uning faoliyati, turmush tarzi, e'tiqodi, umr ma'nosi, odobi, go'zalligi bilan bog'liq qadriyatlar shaxsiy qadriyatlardir. Qadriyatlar komil insonni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. “Qadriyat” tushunchasi juda ko'p talqinlarga ega. M. Rokeach qadriyatlarini “ma'lum bir xulq-atvor uslubi yoki mavjudlikning yakuniy maqsadi shaxsiy yoki ijtimoiy nuqtai nazardan qarama-qarshi yoki teskari xulq-atvor uslubidan yoki mavjudlikning yakuniy maqsadidan afzalroq ekanligiga doimiy e'tiqod” deb ta'riflaydi.

Shaxsiy qadriyatlarini shakllantirish mexanizmi uzoq vaqt davomida shaxsning ijtimoiy qadriyatlarini ichkilashtirish nuqtayi nazaridan tavsiflangan. Bir qator mualliflarning ta'kidlashicha, ma'lum bir obyektini ijtimoiy qadriyat sifatida anglash uning shaxsiy obyektga – individual xatti-harakatlarning tartibga soluvchisiga

o'tishiga yordam beradi. Shuning uchun qadriyat yo'nalishlari ikki tomonlama va dinamik xarakterga ega: ular ijtimoiydir, chunki ular tarixiy shartli va individualdir, chunki ularda ma'lum bir subyekt tajribasi jamlangan va agar ularning mavjudligi qo'llab-quvvatlanmasa, agar ular yaratilmasa, ular ijtimoiydir: amalga oshiriladi va yangilanadi, keyin ular asta-sekin yo'qoladi.

Qadriyat yo'nalishlari shaxsning subyektiv dunyosi va obyektiv voqealarning o'rtasidagi “ko'priki” ni ifodalaydi, shuning uchun shaxsiy o'sishning eng muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Qadriyat yo'nalishlari tizimi shaxsning eng muhim xususiyati va uning shakllanishining ko'rsatkichidir. Qadriyat yo'nalishlarining rivojlanish darajasi, ularning shakllanish xususiyatlari shaxsning rivojlanish darajasini baholashga imkon beradi.

A. Zdravomyslovning fikriga ko'ra, qadriyatlar jamiyat, ijtimoiy muhit va shaxs, uning ichki dunyosi o'rtasidagi muhim bog'liqlik vazifasini bajaradi (Здравомыслов А.Г. 1996).

Boshqa narsalar qatorida, qadriyat-semantik yo'nalishlarni shakllantirishda shaxsning hissiy sohasi eng muhim rol o'ynashini ta'kidlash kerak. Venger faylasufi P. Xaydu ta'kidlaganidek, “... hissiy jihatdan baholash va bilim tajribasi bo'lmasa, odamlar ijobiy qadriyatlarini faqat so'zda, og'zaki darajada qabul qiladilar”. Shunday qilib, faqat hissiy jihatdan qabul qilingan hodisalar va shaxsning ularga nisbatan faol munosabati qadriyatlarini ichkilashtirish uchun sharoit yaratadi.

Shaxs ma'nosi odamlar tomonidan sodir etilgan tushunchalar, ko'nikmalar, motivlar va harakatlar, ijtimoiy normalar, rollar, qadriyatlar va ideallarni o'z ichiga oladi. Qadriyat yo'nalishlari bilan bir qatorda shaxs ma'nosi ham bir qator muhim xususiyatlarga ega. Asosiysi, bu shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rni va jamiyatdagi rolini kelib chiqqan holda. Shaxs ma'nosi uning mavjudligining asosiy ko'rsatkichi – hayotning mazmunliliigi bo'lib, u barkamol va ijodiy rivojlanayotgan shaxsning zarur shartidir.

V. Franklning shaxs konsepsiyasida “hayot ma'nosi” tushunchasi asosiy bo'g'in hisoblanadi. Muallifning fikricha, “umuman hayotning ma'nosi emas, balki ma'lum bir vaqtning o'zida ma'lum bir inson hayotining o'ziga xos ma'nosi muhim” (Замалиева С.А. 2012). Shunga asoslanib, ular uchta qiymat guruhiga bo'linadi:

1) ustuvorlik – ijodkorlik qadriyatlariga tegishli bo'lib, ularni amalga oshirishning asosiy shakli mehnatdir. Mehnatning ma'nosi shundaki, inson shaxs sifatida bu ishga kirishadi.

2) tajriba – odamning boshqa o'ziga xosligidagi xulq-atvor qadriyatlarini. “Sevish – bu boshqa odamni uning shaxsiyatining eng chuqur yadrosida tushunishning yagona yo'li”.

3) Franklning fikriga ko'ra, eng muhimi, munosabat qadriyatlarini. Qadriyatlar toifalari ro'yxati munosabat qadriyatlarini bilan to'ldirilishi bilanoq, inson mavjudligi o'z mohiyatiga ko'ra hech qachon ma'nosiz bo'lishi mumkin emasligi ayon bo'ladi. Biror kishi o'zini yengib bo'lmaydigan holatlarning rahm-shafqatiga duchor bo'lganda, bu qadriyatlariga murojaat qilishga majbur bo'ladi. Lekin har qanday sharoitda ham inson o'z azoblariga hayot mazmunini berishga qodir.

Qadriyat yo'nalishlarining asosiy vazifasi – muayyan ijtimoiy sharoitlarda shaxsning tashqi (xulq-atvori) va ichki faoliyatini tartibga solishdir. Qadriyatlar insonning butun hayotini ham, uning individual harakatlarini ham baholash mezonini bo'lib xizmat qiladi. Aytish mumkinki, qadriyatlar inson uchun dunyoning barqaror va mazmunli tasvirini yaratadi. Dunyoning tasviri – bu dunyoning turli xil tafsilotlarida qanday ishlashi haqida har bir kishi ega bo'lgan individual g'oyalari tizimi.

A.Maslou va K.Rodjersning shaxsning gumanistik nazariyasi markazida “o'zini-o'zi anglash” tushunchasi – shaxsiy salohiyatni to'liq ochib berish va undan foydalanish jarayoni, o'ziga xos bo'lgan barcha eng yaxshi narsalarni ochib berishdir. Tabiatan inson, bu ehtiyojlar ierarxiyasining eng yuqori bosqichidir. Maslou qadriyatlarini ehtiyojlar bilan tenglashtiradi: ular inson tabiatiga xosdir, ular biologik va genetik asosga ega, ammo ular madaniyat va ijtimoiy muhit tomonidan ham ishlab chiqilgan. Qadriyat yo'nalishlari tizimi shaxs yo'nalishining mazmunini belgilaydi va uning dunyoqarashi, atrofdagi dunyoga, o'ziga va boshqa odamlarga munosabatining asosini tashkil qiladi (Maslou A. 2003, Роджерс К. 2001).

Maishiy psixologiyada qadriyat yo'nalishlari tizimi shaxsning yo'nalishi tushunchasi orqali aniqlanadi, bu bilan subyektning aqliy faoliyatini to'liq qamrab oluvchi ma'lum bir yetakchi bo'g'inni tushunish, ehtiyojlardan ideallargacha, shaxsning markaziy quyi tuzilishi. Shaxsning yo'nalishi – bu shaxsni faoliyatga yo'naltirish uchun zarur bo'lgan dastlabki vaziyatlardan qisman mustaqil bo'lgan yetakchi motivlarning yig'indisidir.

Bobnevaning fikricha, qadriyatlar subyektning ichki dunyosining eng yuqori tuzilmalari sifatida shaxsning xatti-harakatlarini ijtimoiy tartibga solishda ijtimoiy ta'sirning asosiy regulatorylari va vositachilaridir (Бобнева М.И. 1976).

V.B. Olshanskiy shaxsiy qadriyatlarini “mayoqlar” atamasi bilan o'xshashligini ko'radi, ularning yordami bilan odam “ma'lumot oqimida inson hayoti uchun eng muhim (ijobiy yoki salbiy ma'noda) nima ekanligini payqash mumkin bo'ladi”; “bu ko'rsatmalar bo'lib, unga rioya qilgan holda odam o'z ishonchini, xatti-harakatlarining ichki izchilligini saqlaydi” (Ольшанский В.Б. 1980).

Shunday qilib, shaxsning qiymat-semantik sohasi – bu inson mavjudligining ma'nolari va maqsadlarini shakllantirish, shuningdek ularni shaxs tomonidan o'zlashtirish usullari uchun javobgar bo'lgan murakkab ierarxiya tizimi. Agar insonning maqsadlari o'z-o'zidan bo'lsa, bu butun qadriyatlar tizimining nomutanosibligiga olib keladi, insonning tashqi faoliyati esa adashib, tartibsiz bo'lib qolishi mumkin va uning ijtimoiy munosabatlar tizimidagi mo'ljallangan pozitsiyasida shaxs ma'nolari tizimida ishonchning yo'qligi odamga o'z qadriyatlarini saqlab qolishga imkon bermasligi mumkin. Qadriyat-semantik yo'nalishlar jamiyatda shaxs tomonidan o'zlashtiriladi, lekin shaxs faol subyekt sifatida ijtimoiy muhitda mavjud bo'lgan qadriyatlar va ideallarni tanlash, qabul qilish yoki rad etish orqali ularning shakllanishiga mustaqil ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shvarts qadriyatlar o'rtasidagi farqlar asosidagi eng muhim mazmun jihati ular ifoda etgan motivatsion maqsadlar turi ekanligidan kelib chiqadi. Shuning uchun individual qadriyatlarini maqsadlarining umumiylikiga muvofiq qadriyatlar turlariga guruhlaydi. U buni barcha madaniyatlarda eng ko'p uchraydigan asosiy insoniy qadriyatlar inson mavjudligining umuminsoniy ehtiyojlarini (biologik ehtiyojlar, ijtimoiy o'zaro ta'sirni muvofiqlashtirish zarurati va guruh faoliyati talablari) ifodalovchi qadriyatlardir, deb asosladi. U avvalgi tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan qadriyatlarini, shuningdek, turli madaniyatlar qadriyatlariga bag'ishlangan diniy va falsafiy asarlarda topilgan qadriyatlarini tanladi. Keyin u ularni motivatsion jihatdan bir-biridan farq qiladigan turlarga birlashtirdi, ular qadriyatning nuqtayi nazaridan asosiy turlarni qamrab oladi (Шварц Ш. 1992).

Bu yerda asosiy maqsadlariga ko'ra motivatsiyalangan turlarning qisqacha ta'rifi keltirilgan:

- hokimiyat – ijtimoiy mavqe, odamlar va resurslar ustidan hukmronlik qilish;
- muvaffaqiyat – ijtimoiy standartlarga muvofiq shaxsiy muvaffaqiyat;
- gedonizm – zavq yoki shahvoniy zavq;
- rag'batlantirish – hayajon va yangilik;
- mustaqillik – fikr va harakat mustaqilligi;
- universalizm – barcha odamlar va tabiatning farovonligini tushunish, bag'rikenglik va himoya qilish.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'naviy qadriyatlar – bu jamiyat tomonidan o'rnatilgan ba'zi ideallar bo'lib, ularni o'lchab bo'lmaydi. Ma'naviy qadriyatlar insonning ichki izlanishlari, intilishlari, dunyoqarashi, atrofdagi voqelikka individual nuqtayi nazarini shakllantirish asosida yotadi.

Insonning ma'naviy qadriyatlarini shaxsning hayotini boshqaradigan, unga kundalik tanlashda yordam beradigan, qabul qilishga yordam beradigan nomoddiy qadriyatlar toifasiga kiradi.

Ma'naviy qadriyatlar har bir shaxsning hayotiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Biz jamiyatdan ajralgan holda, undagi norma va tartiblarni hisobga olmasdan yashay olmaymiz. Ma'naviy qadriyatlar insonda axloqiy ideallarni shakllantiradi, individual intilishlarni keltirib chiqaradi.

Shaxs va jamiyat ehtiyojlari va manfaatlarining xilma-xilligi murakkab qadriyatlar tizimida ifodalanadi, ular quyidagilarga ko'ra tasniflanadi. Tarkib bo'yicha jamiyatning quyi tizimlariga mos keladigan qadriyatlar bir-biridan farq qiladi: moddiy (iqtisodiy), siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy. Moddiy qadriyatlar mulkiy munosabatlar, kundalik hayot va boshqalar bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarish – iste'mol (utilitar) qadriyatlarini o'z ichiga oladi. Ma'naviy qadriyatlar axloqiy, kognitiv, estetik, diniy va boshqa g'oyalari, bilimlarni o'z ichiga oladi.

Qadriyatlar aniq tarixiy xususiyatga ega bo'lib, ular jamiyat taraqqiyotining u yoki bu bosqichiga to'g'ri keladi. Borliq shakliga ko'ra obyektiv va ideal (ma'naviy) qadriyatlar farqlanadi. Obyektiv qadriyatlar – bu tabiiy tovarlar, mehnat mahsulotlarining foydalanish qiymati, ijtimoiy mahsulotlar, tarixiy voqealar, madaniy meros, axloqiy ezigulik, go'zallik mezoniga javob beruvchi estetik hodisalar, diniy sig'inish predmetlari. Bu qadriyatlar odamlar hayotida faoliyat yuritadigan o'ziga xos narsalar, hodisalar dunyosida mavjud. Obyektiv qadriyatlarining asosiy sohasi – bu shaxs va jamiyatning komillik haqidagi g'oyalarini o'zida mujassam etgan maqsadli inson faoliyatining mahsullari. Faoliyat natijasi ham, faoliyatning o'zi ham obyektiv ravishda g'aydalangan qiymat sifatida harakat qilishi mumkin. Obyektiv qadriyatlar inson ehtiyojlari va manfaatlari obyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'naviy qadriyatlarga ezigulik, yaxshilik, yomonlik, go'zal va xunuk, adolatli va nohaqlik, qonuniy va qonunbuzarlik haqidagi me'yoriy g'oyalari shaklida ifodalangan ijtimoiy ideallar, munosabat va baholar, me'yorlar va taqiqlar, maqsad va loyihalar, standartlar va talablar, harakat tamoyillari, insonning tarixi va maqsadining ma'nosi haqida tushunchalar kiradi. Ideal shakl qadriyatlarining mavjudligi kamolotga oid ongli g'oyalari, muhim va zaruriy g'oyalari shaklida yoki ongsiz harakatlar, imtiyozlar, istaklar, intilishlar shaklida amalga oshiriladi.

Ma'naviy qadriyatlar mazmuni, vazifalari va ularni amalga oshirishga qo'yiladigan talablarning tabiati bo'yicha turlidir. Maqsadlar va faoliyat usullarini dasturlaydigan tarkiblarning butun sinfi mavjud – bu qadriyatlarini amalga oshirishda yetarli erkinlikni ta'minlaydigan standartlar, qoidalar, qonunlar, normalar, ideallardir.

Qadriyatlar shaxs va jamiyatning ehtiyojlari va manfaatlari bilan belgilanadi, shuning uchun ular murakkab tuzilishga, maxsus ierarxiyaga ega. U insonning tirik mavjudot sifatida hayoti uchun zarur bo'lgan asosiy imtiyozlarga asoslanadi (tabiiy boyliklar, moddiy sharoitlar) va insonning ijtimoiy mohiyatiga, uning ma'naviy tabiatiga qarab eng yuqoridir. Birinchi guruh – utilitar qadriyatlar, ular inson uchun muhim bo'lgan tashqi maqsad bilan belgilanadi. Amaliy, utilitar qiymat – bu vositalarning qiymati, chunki narsaning foydaliligi uning xizmat qilishi kerak bo'lgan vazifa bilan belgilanadi. O'z vazifasini bajarib, bu narsa qiymat sifatida o'ladi. Ikkinchi guruh – ma'naviy qadriyatlar. Ular ichki asosga ega. Ma'naviy qadriyat o'zini-o'zi ta'minlovchi xususiyatga ega va undan tashqarida yotgan motivlarga muhtoj emas. Utilitar pragmatik qadriyatlar faoliyat maqsadlarini belgilaydi, ma'naviy qadriyatlar inson faoliyatining ma'nosini belgilaydi.

Ma'naviy qadriyatlar foydasiz va instrumental bo'lmagan xususiyatga ega. Ular boshqa hech narsa uchun xizmat qilmaydi, aksincha, qolgan hamma narsa faqat yuqori qadriyatlar kontekstida mantiqiy bo'ladi. Ma'naviy qadriyatlar madaniyatning o'zagicidir: ma'lum odamlar, odamlarning asosiy munosabatlari va ehtiyojlari. Insoniy qadriyatlar (tinchlik, insoniyat hayoti), muuloqot qadriyatlari (do'stlik, sevgi, ishonch, oila), ijtimoiy qadriyatlar (ijtimoiy adolat, erkinlik, inson huquqlari g'oyasi), turmush tarzi qadriyatlarini, shaxsning o'z-o'zini anglashi alohida ta'kidlanadi. Yuqori qadriyatlar cheksiz miqdordagi tanlov sharoitida amalga oshiriladi.

Kundalik hayot amaliyotida biz ko'pincha “ijtimoiy qadriyat”, “ustuvorlik”, “inson qadri”, “axloq” iboralarini ishlatamiz.

Biroq kundalik ong bilan moddiy narsalarning ijobiy yoki salbiy ahamiyatini, huquqiy yoki axloqiy talablarni, estetik moyilliklarni, qiziqishlarni, ehtiyojlarni aniqlash yetarli emasligi aniq. Agar biz ushbu ahamiyatning mazmunini, mohiyatini (biror narsaning ma'nosini) bilishga intilsak, unda umuminsoniy va ijtimoiy-guruh, sinfiy qadriyatlar nima ekanligini aniqlash kerak. Qimmatli obyektarga ularning foydaliligi, afzalligi yoki zararliligi orqali

“tasvirlash” bizga “odam-dunyo” tizimining qiymat o‘lchovining paydo bo‘lishi va ishlashi mexanizmini tushunishga imkon bermaydi.

Albatta, inson xatti-harakati va faoliyatining muayyan tartibga soluvchi tamoyillari sifatida harakat qiladigan umumiy qadriyatlar mavjudligini ta’kidlash kerak. Biroq, bu pozitsiya mutlaq bo‘lishi mumkin emas. Aks holda u yoki bu tarzda biz jamiyat tarixi “abadiy qadriyatlar” tizimini amalga oshirish ekanligini tan olamiz. Shunday qilib, ijtimoiy tizimning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari beixtiyor e’tibordan chetda qolmoqda.

Qadriyatlar, birinchi navbatda, u yoki bu tarzda kiritilgan har bir narsaning ahamiyatiga ijtimoiy-tarixiy (“inson – atrofdagi dunyo”) munosabatni ifodalaydi. Shuni ta’kidlash kerakki, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlar, maqsadlar, manfaatlar nafaqat odamlarning o‘zgaruvchan ijtimoiy hayotining aksi, balki bu o‘zgarishlarning ichki, hissiy va psixologik motividir. Moddiy, ma’naviy va ijtimoiy ehtiyojlar insonning obyektiv voqelikka, uning faoliyati va natijalariga bo‘lgan qadriyat munosabatlarining tabiiy-tarixiy asosini tashkil qiladi.

Shaxsning ham, umuman jamiyatning ham qadriyatlar dunyosi ma’lum bir ierarxik tartibga ega: turli xil turli qadriyatlar bir-biriga bog‘liq. Masalan, moddiy qadriyatlarga foydalanish qiymatlari, mulkiy munosabatlar, moddiy ne’matlar yig‘indisi va boshqalar kiradi.

Ijtimoiy qadriyatlar insonning ma’naviy hayotini, uning ijtimoiy va axloqiy sha’nini, erkinligini, fan yutuqlarini, ijtimoiy adolatni va boshqalarni tashkil qiladi.

Siyosiy qadriyatlar – bu demokratiya, inson huquqlari.

Ma’naviy qadriyatlar axloqiy va estetikdir. Axloqiy – bu an’analar, urf-odatlar, me’yorlar, qoidalar, ideallar va boshqalar; estetik – his-tuyg‘ular sohasi, ularning tashqi tomonini tashkil etuvchi narsalarning tabiiy fazilatlarini. Estetik qadriyatlarining ikkinchi qatlami – bu dunyoning estetik xususiyatlarining inson iste’dodi prizmasi orqali sinishi natijasi bo‘lgan san’at obyektlari.

Shaxsning ijtimoiy manfaatlarini va ehtiyojlari ko‘p qirrali va bitmas-tuganmas bo‘lgani kabi, qadriyatlar dunyosi ham rang-barang va bitmas-tuganmasdir. Lekin, ichida bevosita yo‘naltirilgan ehtiyojlardan farq qiladi. Masalan, ezigulik, adolat qadriyatlar sifatida aslida mavjud emas, balki ahamiyat sifatida mavjud. Shu bilan birgalikda qadriyatlarining ahamiyati jamiyat ehtiyojlari va uning iqtisodiy rivojlanish darajasi bilan bog‘liq holda belgilanadi.

Insoniyat ijtimoiy-tarixiy amaliyot jarayonida nafaqat qadriyatlar yaratadi, balki ularga baho beradi. Baho qiymat mulohazasi (jarayonni baholash) va baholash munosabatlari (natijani baholash) birligi mavjud. Baholash tushunchasi qiymat tushunchasi bilan uzviy bog‘liqdir. Voqelikni bilishning murakkab va o‘ziga xos momentlaridan biri sifatida baholash jarayoni subyektivlik, konvensiya, nisbiylik momentlarini o‘z ichiga oladi, lekin agar baholash to‘g‘ri bo‘lsa, ular qisqartirilmaydi. Baholashning haqiqati shundaki, u adekvat aks ettiradi. Bilish subyektivi, shuningdek, obyektiv haqiqatni ochib beradi.

Ilmiy baholash – fanning yutuq va kamchiliklarini, olimlar va ilmiy muassasalar faoliyatini baholash. U yoki bu obyektiv haqiqatning ilmiy qiymati bu haqiqat narsalarning mohiyatini qanchalik chuqur aks ettirgani va uning progressiv tarixiy taraqqiyotida insoniyatga amalda qanday xizmat qilishi bilan belgilanadi.

Siyosiy baho – muayyan hodisalarning qadr-qimmatini anglash bo‘lib, jamiyat hayoti sinf uchun ijtimoiy guruh tomonidan baholash amalga oshiriladi.

Axloqiy baholash ijtimoiy ong shakli sifatida axloqning eng muhim elementini ifodalaydi. Axloqiy qoidalar va ideallar insonning o‘ziga xos harakatlari va ijtimoiy hodisalarni – adolatli va adolatsiz, yaxshi yoki yomon va hokazolarni baholash mezonini tashkil qiladi.

Estetik baholash voqelikni badiiy tadqiq etish momentlaridan biri sifatida san’at asarlari va hayotiy hodisalarni estetik ideallar bilan solishtirishdan iborat bo‘lib, ular o‘z navbatida hayot tomonidan tug‘ilib, ijtimoiy munosabatlar prizmasi orqali sinadi.

Natijalar. Umumjahon insoniy qadriyatlarining umumlashtirilgan mezonini – bu har bir shaxsning shaxsiy erkinliklari va huquqlarini ta’minlash, jismoniy va ma’naviy kuchlarni himoya qilish, insonning haqiqiy rivojlanishiga yordam beradigan jamiyatning moddiy va ma’naviy va huquqiy kafolatlari. Insoniyat tarixida aynan mana shu qadriyatlar insonparvar yozuvchilar, faylasuflar, shoirlar, rassomlar va olimlar tomonidan eng yorqin va obrazli ifodalangan. Shuni ta’kidlash kerakki, bu qadriyatlar, ular qanday milliy-an’anaviy shaklda ifodalangan bo‘lsa ham, umume’tirof etilganidek harakat qiladi, garchi, ehtimol, hamma odamlar ularni darhol so‘zsiz va avtomatik ravishda umuminsoniy deb tushunmaydilar. Bu yerda har bir xalqning mavjudligining o‘ziga xos tarixiy sharoitlarini, uning jahon sivilizatsiyasining umumiy oqimidagi ishtirokini ham hisobga

olish kerak. Insoniyatning rivojlanishi tabiiy tarixiy jarayondir. Inson qadriyatlarini ana shu jarayonning natijasidir, ularning mohiyat tarixiy jihatdan o‘ziga xos bo‘lib, uning alohida tarkibiy qismlari o‘zgaradi yoki dolzarb bo‘lib, ma’lum bir davrda ustuvorlikka aylanadi.

Har qanday jamiyatdagi qadriyatlar madaniyatning ichki o‘zagi bo‘lib, inson yashaydigan madaniy muhitning sifatini tavsiflaydi va shaxs sifatida shakllanadi. Ular ma’naviy hayotning faol tomonidir. Ular insonning, jamiyatning insonni qoniqtiradigan yoki qondirmaydigan dunyoga munosabatini namoyon qiladi va shuning uchun qadriyatlar insonning ijtimoiylashuviga, uning o‘zini o‘zi belgilashiga, madaniy hayotning o‘ziga xos tarixiy sharoitlariga qo‘shilishiga yordam beradi.

Shaxsning qiymat-semantik sohasi ikkita asosiy komponentdan – qadriyat yo‘nalishlari tizimi va shaxsiy ma’nolar tizimidan iborat. Shaxsiy ma’nolar inson uchun barcha obyektlar, narsa va hodisalarning subyektiv ahamiyatini aks ettiradi va qadriyat yo‘nalishlari tizimi shaxsiy faoliyatning yo‘nalishi uchun javobgardir. Bundan kelib chiqadiki, qadriyat-semantik soha shaxs tuzilishining markaziy yadrosi bo‘lib, uning yo‘nalishini belgilab beradi, shu bilan birga shaxsning ijtimoiy xulq-atvorini tartibga solishning eng yuqori darajasidir.

Pedagogik qadriyatlar pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va ta’lim sohasida o‘rnatilgan ijtimoiy dunyoqarash va o‘qituvchi faoliyati o‘rtasida vositachi va bog‘lovchi bo‘lg‘in vazifasini bajaradigan kognitiv faoliyat ko‘rsatuvchi tizim vazifasini bajaruvchi normalardir. Ular boshqa qadriyatlar singari, tarixan shakllangan va mustahkamlangan ta’lim fani aniq tasvir va g‘oyalar ko‘rinishidagi ijtimoiy ong shakli sifatida. Pedagogik qadriyatlarini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladi ta’lim faoliyati, ularning davomida ularning subyektivatsiyasi sodir bo‘ladi. Bu o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishining ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladigan pedagogik qadriyatlarining subyektivlik darajasi.

Ijtimoiy hayot sharoitlarining o‘zgarishi, jamiyat va shaxs ehtiyojlarining rivojlanishi bilan pedagogik qadriyatlar ham o‘zgaradi. Shunday qilib, pedagogika tarixida o‘zgarishlarning izlanish-tasviriy, keyinchalik muammoli-ta’limiy sxolastik nazariyalarining o‘zgarishi kuzatiladi. Demokratik tendensiyalarning kuchayishi ta’limning noan’anaviy shakllari va usullarining rivojlanishiga olib keladi. Pedagogik qadriyatlarining subyektiv idrok qilinishi va belgilanishi o‘qituvchining shaxsiyati boyligi, uning kasbiy faoliyatining yo‘nalishi bilan belgilanadi.

Muhokama. Pedagogik qadriyatlar ularning mavjudligi darajasida farq qiladi. Shu asosda ijtimoiy, guruhiy va shaxsiy pedagogik qadriyatlar ajratish mumkin.

1. Ijtimoiy pedagogik qadriyatlar har xil vazifalarni bajaradigan qadriyatlarining mohiyati va mazmunini aks ettiradi ijtimoiy tizimlar, jamoatchilik ongida namoyon bo‘ladi. Bu jamiyatning ta’lim sohasidagi faoliyatini tartibga soluvchi g‘oyalar, idroklar, me’yorlar, qoidalar, an’analar majmuidir.

2. Guruh pedagogik qadriyatlar ma’lum doirada ta’lim muassasalarida pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi va yo‘naltiruvchi g‘oyalar, tushunchalar, me’yorlar ko‘rinishida taqdim etilishi mumkin. Bunday qadriyatlar majmuyi yaxlit xarakterga ega, nisbiy barqarorlik va takrorlanuvchanlikka ega.

3. Shaxsiy pedagogik qadriyatlar o‘qituvchining shaxsiyatining maqsadlari, motivlari, ideallari, munosabati va boshqa dunyoqarash xususiyatlarini aks ettiruvchi ijtimoiy-psixologik shakllanishlar vazifasini bajaradi, ular jami holda uning qadriyatlar yo‘nalishlari tizimini tashkil qiladi. Aksiologik (yunon tilidan. acia - qiymat) qadriyat yo‘nalishlari tizimi sifatida nafaqat kognitiv, balki uning ichki tayanch nuqtasi rolini o‘ynaydigan hissiy-irodaviy komponentlarni ham o‘z ichiga oladi. U pedagogik qadriyatlarining individual-shaxsiy tizimiga asos bo‘lib xizmat qiladigan, ham ijtimoiy-pedagogik, ham kasbiy-guruhiy qadriyatlarini o‘zlashtiradi. Bu tizim quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

– Shaxsning ijtimoiy va kasbiy muhitdagi rolini tasdiqlash bilan bog‘liq qadriyatlar (o‘qituvchi ishining ijtimoiy ahamiyati, pedagogik faoliyatning obro‘si, kasbni eng yaqin shaxsiy muhit tomonidan tan olinishi va boshqalar);

– Muloqotga bo‘lgan ehtiyojni qondirish va uning doirasini kengaytirish (bolalar, hamkasblar bilan muloqot, bolalarning mehr va muhabbat tajribasi, ma’naviy qadriyatlar almashinuvi va boshqalar);

– Ijodiy individuallikni o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirish (kasbiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari, jahon madaniyati bilan tanishish, sevimli mavzusi bilan shug‘ullanish, o‘zini doimiy takomillashtirish va boshqalar);

– O‘z-o‘zini anglashga ruxsat berish (ijodiy xarakter o‘qituvchining ishi, o‘qituvchining kasbining romantikligi va

maftunkorligi, ijtimoiy zaif bolalarga yordam berish imkoniyati va boshqalar);

– Pragmatik ehtiyojlarni qondirishga imkon berish (kafolatlangan kafolat olish imkoniyati – davlat xizmati, ish haqi va ta’til vaqti, ish staji va boshqalar).

Nomlangan pedagogik qadriyatlar orasidan, o‘z mazmuniga ko‘ra farq qiladigan, o‘zini o‘zi ta’minlaydigan va instrumental qadriyatlarni ajratib ko‘rsatish mumkin. O‘z-o‘zini ta’minlash qadriyatlar hisoblanadi qadriyatlar-maqсадlar, shu jumladan o‘qituvchining ishining ijodiy tabiati, kasbining obro‘si, ijtimoiy ahamiyati, davlat oldidagi mas‘uliyati, o‘zini tasdiqlash imkoniyati, bolalarga muhabbat va mehr. Bu turdagi qadriyatlar ham o‘qituvchilar, ham talabalar shaxsiyatini rivojlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Maqsadlar o‘qituvchi faoliyatining asosiy ma‘nosini aks ettirgani uchun boshqa pedagogik qadriyatlar tizimida ustun aksiologik vazifani bajaradi.

Pedagogik faoliyatning maqsadlari unda amalga oshiriladigan ehtiyojlarga mos keladigan aniq motivlar bilan belgilanadi. Bu ularning ehtiyojlar ierarxiyasidagi yetakchi mavqeiini tushuntiradi, ular o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘zini anglash, o‘zini takomillashtirish va boshqalarni rivojlantirish ehtiyojlarini o‘z ichiga oladi. O‘qituvchining ongida “bola shaxsi” va “men professionalman” tushunchalari o‘zaro bog‘liqdir.

Pedagogik faoliyat maqsadlarini amalga oshirish yo‘llarini izlab, o‘qituvchi o‘zining professional strategiyasini tanlaydi. Binobarin, ta’lim siyosatidagi qadriyatlar-maqсадlar davlatni aks ettiradi. Pedagogika fanining rivojlanish darajasi, bu subyektiv bo‘lib, pedagogik faoliyat va ta’siming muhim omiliga aylanadi. Ular nazariya, metodologiya va o‘zlashtirish natijasida shakllanadi pedagogik texnologiyalar asosini tashkil etadi.

Qadriyatlar – vositalar – bu o‘zaro bog‘liq uchta quyi tizim: 1) kasbiy va ta’lim va shaxsiy rivojlanish muammolarini hal qilishga qaratilgan to‘g‘ri pedagogik harakatlar (o‘qitish va tarbiya texnologiyalari); 2) kommunikativ harakatlar shaxsiy va kasbiy yo‘naltirilgan vazifalarni (kommunikatsiya texnologiyalari) amalga oshirish imkonini beradi; 3) o‘qituvchining subyektiv mohiyatini aks ettiruvchi harakatlar, ular integratsiyalashgan xarakterga ega, chunki ular har uchta kichik tizimni yagona aksiologik funksiyaga birlashtiradi.

Qadriyatlar-vositalar quyidagi guruhlariga bo‘linadi: qadriyatlar-munosabatlar, qadriyatlar-sifat va qadriyatlar-bilim.

Qadriyatlar-munosabatlar o‘qituvchiga pedagogik jarayonning maqsadli va yetarli darajada qurilishi va uning subyektlari bilan o‘zaro aloqasini ta’minlash. Kasbiy faoliyatga bo‘lgan munosabat o‘zgar olmaydi va o‘qituvchining harakatining muvaffaqiyati, uning kasbiy va shaxsiy ehtiyojlari qay darajada qondirilishiga qarab o‘zgaradi. O‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar yo‘lini belgilaydigan pedagogik faoliyatga bo‘lgan qimmatli

munosabat gumanistik yo‘nalish bilan ajralib turadi. Qiymatli munosabatlarda o‘qituvchining o‘ziga professional sifatida munosabati va shaxs sifatida o‘ziga bo‘lgan munosabati bir xil darajada ahamiyatli. Bu yerda “men-real”, “men-retrospektiv”, “men-ideal”, “men-refleksiv”, “men-professional” ning mavjudligi va dialektikasiga ishora qilish qonuniydir. Bu tasvirlarning dinamikasi o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanish darajasini belgilaydi.

Pedagogik qadriyatlar ierarxiyasida eng yuqori unvon beriladi qadriyatlar-fazilatlar, chunki ularda o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy xususiyatlari namoyon bo‘ladi. Bularga har xil va o‘zaro bog‘liq individual, shaxsiy, maqom-rol va kasbiy-faollik fazilatlar kiradi. Bu fazilatlar bir qator qobiliyatlarning rivojlanish darajasidan kelib chiqadi: bashoratli, kommunikativ, ijodiy (ijodiy), empatik (yunoncha empatiya – odamning his -tuyg‘ular yordamida hissiy tajribalarga kirish qobiliyati, boshqalarga hamdardlik bildirish), intellektual, mulohazali va interaktiv.

Qadriyatlar-munosabatlar va qadriyatlar-sifatlari, agar qadriyatlar-bilimning quyi tizimi shakllanmagan va o‘zlashtirilmagan bo‘lsa, pedagogik faoliyatni amalga oshirishning zarur darajasini ta’minlay olmasligi mumkin. U nafaqat psixologik, pedagogik va fan bilimlarini, balki ularning xabardorlik darajasini, pedagogik faoliyatning konseptual shaxs modeli asosida tanlash va baholash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi.

Bilim qadriyatlari – bu shaxsning rivojlanishi va sotsializatsiyasining pedagogik nazariyalari, o‘quv jarayonining tuzilishi va faoliyatining qonuniyatlari va tamoyillari va hokazolarni o‘qituvchi tomonidan o‘zlashtirishning ma’lum bir tartibli va tartibli bilim va ko‘nikmalar tizimi. Fundamental psixologik va pedagogik bilimlar ijodkorlik uchun shart-sharoit yaratadi, professional ma’lumotlarda harakat qilish, pedagogik muammolarni o‘z darajasida hal qilish imkonini beradi zamonaviy nazariya va texnologiya, pedagogik tafakkurning samarali ijodiy usullaridan foydalangan holda.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, nomlangan pedagogik qadriyatlar guruhlarini bir-birini vujudga keltirib, sinkretik (yunoncha bog‘lanish, birlashtirish) xarakteriga ega bo‘lgan aksiologik modelni hosil qiladi. U o‘zini qadriyatlar-maqсадlar qadriyatlar-vositalarni belgilashida, qadriyatlar-munosabatlar qadriyatlar-maqсадlar va qadriyatlar-sifatlariga va hokazolarga bog‘liqligida namoyon bo‘ladi, ya’ni ularning barchasi yaxlit holda ishlaydi. Bu model ishlab chiqilgan yoki yaratilgan pedagogik qadriyatlar qabul qilish yoki rad etish mezoni bo‘lib xizmat qilishi mumkin. U madaniyatning ohangligini aniqlab, u yoki bu millat tarixida mavjud bo‘lgan qadriyatlarga ham, insoniyat madaniyatining yangi yaratilgan asarlariga ham tanlab yondashishni belgilaydi. O‘qituvchining aksiologik boyligi yangi qadriyatlarni tanlash va oshirish, ularning xulq-atvor va pedagogik harakatlar motivlariga o‘tishining samaradorligi va maqsadga muvofiqligini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения М.: Наука, 1976.
2. Замалиева С.А. Основные концепты учения В.Франкла о человеке // Современные проблемы науки и образования. – 2012. -№1
3. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта учебн.пособие 3-изд. доп ипер.-М.: Аспект-пресс, 1996.-317 с.

4. Маслоу А. Мотивация и личность СПб., 2003.
5. Ольшанский В.Б. Социально-психологические аспекты управления. –М., 1980
6. Роджерс К. Становление личности. М., 2001.
7. Шварц Ш. Использование базовых ценностей личности для понимание индивидуального поведения. М.199